

9.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİNE İLİŞKİN KAVRAM ALGILARI: METAFOR ANALİZİ

Cemile KURT¹ Ş. Gülin KARABAĞ²

Özet

Tarih derslerinin amacı tarihini, değerlerini ve kültürünü tanıyan vatandaşlar yetiştirmektir. İslamiyet Öncesi Türk Tarihi, Türklerin milli kimlikleriyle tarih sahnesinde ilk kez yer aldıkları dönemdir. Bu dönemle ilgili yazılı ve görsel kaynakların azlığının, müze ve alan gezisi olanaklarının olmamasının öğrenimi zorlaştırdığı belirlenmiştir. Öğrencilerin bu döneme dair kavramları anlamlandırmada, dönemin tarihsel karakterleriyle empati kurmada, tarihsel mekânı hayal etmede ve bilgiyi yapılandırmada sıkıntı çektikleri değerlendirilmektedir. Bu sorunların öğrencilerin tarih dersine ilişkin ilgi, tutum ve başarılarını etkilemesi muhtemeldir. Bu sebeple araştırmanın amacı İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin kavramlara dair öğrencilerin algılarını metafor analiziyle tespit etmektir. Araştırma “İlk ve Orta Çağlarda Avrasya” ünitesi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma grubunu Ankara ilinde bir devlet lisesinin 9/F ve 9/E şubelerinde öğrenim gören 60 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmacılar tarafından geliştirilen ve uzman görüşü çerçevesinde düzenlenen İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin 10 kavrama yer verilmiştir. Araştırma verileri öğrencilerin 10 ayrı kavrama ait “... gibidir; çünkü...” cümlelerini tamamlamasıyla elde edilmiştir. Veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet Öncesi Türk Tarihi, Tarihsel Kavram, 9.Sınıf, Metafor Analizi

9TH GRADE STUDENTS' PERCEPTION OF CONCEPTS RELATED TO PRE- ISLAMIC TURKISH HISTORY:

METAPHOR ANALYSIS

Abstract

The aim of History lessons is to cultivate citizens who know their nation's history, values and culture. Pre-Islamic Turkish History is the first era in which Turks take part with a national identity. It is believed that the scarcity of visual and auditory materials and the low possibility and hardships of museum visits and fieldtrips on this era obstruct learning. It is evaluated that students have difficulty in making sense of concepts related to this era, establishing empathy with the historical characteristics of the era, visualising the historical setting, and forming knowledge. These problems are thought to affect the students' interest, attitude, and success in latter History lessons. The aim of this study is to identify the concepts in Pre-Islamic Turkish History through metaphoranalysis. The study is limited with in the “Eurasia in The First and Medieval Ages” unit of Historylesson at grade 9. The sample is composed of 69 students who are schooled in the classes of 9/E and 9/F in a high school in Ankara. As a data-gathering tool, 10 concepts that were developed by there searchers and arranged within a specialist frame work. The data will be obtained from students who will complete “... is like ...; because ...” sentences related to 10 concepts. The data will be analysed using content analysis method.

Keywords: Pre-Islamic Turkish History, HistoricalConcepts, 9th Grade, Metaphor Analysis

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Drama ve Eğitim Anabilim Dalı, cemile.kurt@gazi.edu.tr

² Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, gkarabag@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Tarihin önemini Kafesoğlu (1963) “*Tarih maksatsız bir malumat yığını değil, topluma hitap eden, cemiyetin haldeki durumuyla alakalı ve aynı zamanda istikbali de tanzimde rol oynayan başlıca bilgi şubelerinden biridir*” şeklinde dile getirir. Ancak tarih dersleri yüzeysel bilgi yığını haline dönüştüğü için öğrencilere göre anlaşılmaz, sıkıcı ve ezbere dayalı olmaktan ileri gidememiştir (Safran ve Dilek, 2008, s. 367). Bu sorunun köküne inildiğinde pek çok sebeple karşılaşmaktadır. Bu sebeplerden bazıları, yalnızca düz anlatım yönteminin kullanılması, kısıtlı ders saatleri, öğretmen ve ders kitaplarının çağdaş yaklaşımları takip etmemesi, teknoloji imkânı ve kullanımının azlığı, ezberci anlayışın kökleşmesidir (Yıldız, 2003, s.181-185). Binlerce yılı kapsayan Türk tarihinin öğretilmesinde karşılaşılan sorunlardan biri de konu içerikleridir. Türklerin milli kimlikleriyle tarih sahnesinde ilk kez yer aldıkları dönemi konu alan “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi”, öğretim noktasında birçok sorunla karşılaşılan konulardan birisidir.

Öğrenciler ilköğretim kademesinde gördükleri genel tarih konularından sonra “Tarih” adında bir dersle ilk defa 9. sınıfta karşılaşmaktadır. Ancak öğrenciler bu dönemde yoğun bilgiye maruz bırakılarak ezberciliğe yönlendirilmektedir (Güven, 2014; Kabapınar, 1998; Safran ve Dilek, 2008; Tekeli, 1994; Turan, 2015). Öyle ki Kabapınar(1998, s.111-124), 9. sınıf tarih ders kitabında “110 tane farklı devlet, hanlık ve bölge ismi” saymış ayrıca başka bir tarih ders kitabının 50 sayfasında “57 tane savaş ismi” tespit etmiştir. Oysa aşırı ve hazır bilgi yığılması öğrencide düşünce tembelliğine neden olmaktadır. Ayrıca Safran (1993), “14 yaşındaki çocuklara, fazla soyut olan tarihi bilgiler öğretilmemeli, tarih dersi programları öyle düzenlenmelidir ki daha küçük yaştaki çocuklar ilk çağların daha az detaylı tarihini öğrenmelidir” açıklamasını yapmış ve bu duruma bağlı kalınmadığını dile getirmiştir. Yoğun bilgi ve kısıtlı ders süresinin yanı sıra hayal kurmayı ve algılamayı kolaylaştıracak görsel, mekân algısını kavratacak harita, tarih biliminin esaslarını öğretecek yeteri kadar yazılı kanıtyoktur (Safran, 2006, s. 38). 9. sınıf tarih derslerinin içerik olarak yoğun olmasının yanı sıra bu problemlerin çözümsüz kalması tarih öğretiminin amaçlarının kazanıma dönüşmesini engellemektedir. Tarih derslerinin amaçları arasında yer alan “öğrencilerin milli kimlik oluşumunu sağlamak ve aidiyet duygusunu geliştirmek” maddesi Türklerin tarih sahnesinde milli kimlikleriyle ilk kez yer aldığı İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin öğretimiyle doğrudan ilgilidir (MEB, 2017, s. 18). Ancak bu dönemin öğretiminde de bir takım problemlerle karşılaşmaktadır. Gökçe ve Işık (2011) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı araştırmada, ders kitaplarının niteliği ile ilgili öğretmenlere yöneltilen “Ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihi ile ilgili konularda görsel materyallere yeterince yer verilmiştir” ifadesine “katılmam” ve “asla katılmam” görüşünü belirten tarih öğretmenlerinin oranının %49 olduğu görülmüştür. Tarih öğretiminde en önemli materyal olan ders kitaplarında, İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ile ilgili konularda görsel materyallere yeterince yer verilmediği tespiti mümkündür.

İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ile ilgili yazılı ve görsel kaynakların azlığı, öğretim materyallerinin yetersizliği, müze ve alan gezisi olanaklarının olmaması öğrenimi zorlaştırmaktadır. Yoğun bilgiye maruz kalan ve ezbere zorlanan öğrencinin bu döneme dair kavramları anlamlandırma, dönemin tarihsel karakterleriyle empati kurmada, tarihsel mekânı hayal etmede ve bilgiyi yapılandırma sıkıntı çektikleri değerlendirilmektedir (Bal, 2011,

s.378; Safran, 2006, s.84). Bu sıkıntıların, öğrencilerin daha sonraki konulara ve tarih dersine ilişkin ilgi, tutum ve başarılarını etkilediği düşünülmektedir. Ancak metaforlar aracılığıyla özellikle soyut kavramlar zihnimize kolayca kodlanır. Bu durum etkili öğrenme ve bilginin kalıcılık düzeyini olumlu etkiler. Soyutluk üzerine kurulu tarih derslerinde geçmişe dair izler metaforlar aracılığıyla öğrencilere daha kolay aktarılabilir ve öğrencinin ilişki kurmakta zorlandığı bilgiler daha kolay öğretilir (Doğan, 2015, s.374).

Tarih öğretiminin sağlıklı gerçekleştirilmesi için tüm bu problemlerin çözülmesi kadar kavram öğretiminin sağlıklı gerçekleşmesi de önemlidir. Çünkü kavram öğretimi konunun yapıtaşdır (Köksal, 2007, s.473) ve bilginin kazanımında sağlıklı ve etkili bir temel oluşturmaya imkân sağlamaktadır (Bozcan, 2002; Candan, 1998; Çağlayan, 1981; Çandarlıoğlu, 2003; Gustave, 2004).Eğer kavram doğru öğrenilmemişse üstüne konacak tüm bilgiler eksik kalacak öğrenme etkili gerçekleşmeyecektir. 9. sınıf öğrencilerinin İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin kavram algılarını ortaya çıkarmak, 9. sınıf tarih ders kitabında verilen bilgilerin öğrenci tarafından ne kadarının öğrenildiğini ve öğrenilen bilginin ne kadarının yeterli olduğunu belirlemek araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla araştırma bulgularıyla birlikte tarih ders kitabında yer alan kavramlara ilişkin bilgiler verilecek, karşılaştırma yapılabilmesi içinde bilimsel açıdan objektif ve güvenilir kaynaklardan bilgiler sunulacaktır. MEB 9.sınıf tarih ders kitaplarının içeriklerinin hazırlanmasında yardımcı olacağına inanılan bu araştırmanın aynı zamanda İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin yapılacak çalışmalara ışık tutacağı da düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013)'in belirttiği gibi, nitel araştırma sosyal bir olguyu ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeye ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya olanak vermektedir. Metaforların nitel veri toplama aracı olarak kullanılabilmesi ve zengin bulgular elde edilebileceği bilinmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.121). Metaforlar, olguları anlamada betimleme araçları olarak kullanılabilir (Silman ve Şimşek, 2006, s.177-187).Ayrıca birçok konuda olduğu gibi tarih konularının öğretilmesinde metaforlar araç olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2015, s.369-386).Bu çalışmada9.sınıf öğrencilerinin İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin işlendiği üçüncü ünitenin kavramlarına ilişkin algılarının belirlenmesi için nitel veri toplama aracı olan metafor analizi kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Ankara İlinin Çankaya İlçesinde yer alan bir devlet meslek lisesinde öğrenim görmekte olan 9/E ve 9/F şubesi öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubunu belirlerken İlk ve Orta Çağlarda Avrasya ünitesinin öğretimini tamamlayan bir okul olması, adı geçen üçüncü üniteye dair okulun yazılı sınavının yapılmış olması, sınıfların lise giriş puanı ortalamaları ve sınıf mevcudu esas alınmıştır. Öncelikle araştırma yapılacak okullar arasında *İlk ve Orta Çağlarda Avrasya*

ünitesinin tarih derslerinde işlenmiş ve bu üniteye dair yazılı sınavların tamamlanmış olması esas alınmıştır. Araştırmanın yapılacağı haftadan hemen önce Tarih Dersi Öğretim Programında yer alan üçüncü ünitenin işlenmiş ve bu üniteye dair 9. sınıf öğrencilerinin yazılı sınava tabii tutulmuş olması nedeniyle araştırmanın bir devlet meslek lisesinde yapılmasına karar verilmiştir. Daha sonra okuldaki 11 şubeden oluşan 9. sınıfların tamamının sınıf olarak lise giriş puanı ortalamaları karşılaştırılmıştır. Lise giriş puan ortalamaları birbirine en yakın beş şube belirlenmiştir. Bu kıstaslara göre belirlenen beş şube arasından da okulun yazılı sınavında alınan puanların sınıf ortalaması esas alınarak 9/E ve 9/F şubesi çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Katılımcılar 5'i kız, 5'i erkek öğrenci olmak üzere toplam 60 kişidir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Öğrencilerin İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla *İlk ve Orta Çağlarda Avrasya* ünitesinde yer alan on ayrı kavram belirlenmiştir. Kavramlar belirlenirken, kavramların milli kimlik oluşumu açısından kazanımları ve uzman görüşleri dikkate alınarak 10 ayrı kavram belirlenmiştir. *Urug, Boy, Gök Tanrı, Şamanizm, Töre, Kut Anlayışı, İkili Teşkilat, Sahte Ricat, Abide, Kültür Merkezi* kavramları sırasıyla "...benzer. Çünkü..." şeklinde sorulmuş, devamında "Aklımıza gelen 3 kavramı yazınız." yönergesi verilmiştir. Böylece öğrencilerin metaforik algıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Uygulama gerçekleştirilmeden önce öğrencilere metafor analizi ve yapılan çalışma hakkında bilgi verilmiş, soruların cevaplanması için sessiz ve uygun bir ortam hazırlanmıştır. Öğrencilerin birbirinden etkilenmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır. Metafor kâğıtlarından çıkan verilerin çözümlenmesi ve analizi araştırmacılar tarafından yapılmış, önce verilen cevaplar kodlanmış daha sonra kategorize edilerek tablolar oluşturulmuştur. Araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması için araştırmacılar arasında %70'lik bir görüş birliği gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.233). Bu çalışmada, araştırmacılar arasında %95'lik bir görüş birliği sağlanmıştır. Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için ise analizi yapılan metinlerden örneklem alınmamış ve tamamı incelenmiştir. İçerik analizinde katılımcıların tüm cevapları dikkate alınmıştır. Veri analizi yapılırken toplam katılımcı sayısının %10'undan daha az kız öğrenci olması nedeniyle cinsiyet üzerinden bir sınıflandırılmaya gidilmemiştir.

BULGU VE YORUMLAR

Bu bölümde 9. sınıf öğrencilerinin İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin kavramlara, bu kavramlara dair algılarını ortaya koyan metaforlara ve bu metaforlardan oluşan kategorilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

1. Urug Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Eski Türklerde toplum yapısı kan bağıyla bağlı aile ile başlar ve devlete kadar büyür. Türklerin dünyanın dört bir tarafına dağılmasına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmıştır (MEB, 2017, s. 108). Bu toplum yapısında aileler birleşerek sülaleleri, sülaleler boyları, boylar milleti meydana getirirdi. Millettin kağan etrafında bir araya gelmesiyle de devlet (el/il) oluşurdu. Türkler, devlete *el* veya *il* adını vermiştir. Eski Türklerde toplum yapısı sırasıyla *aile: oğuş, sülale: urug, boy: bod/ok, millet: budun/bodun,*

devlet: il/el isimlerinden oluşmaktadır (Gökalp, 2005; Kafesoğlu, 1998). *Urug* kavramı toplum yapısını açıklamada sülaleyi karşılamaktadır. Öğrencilerin *Urug* kavramına ilişkin metaforik algıları ise şu şekildedir:

Tablo 1. *Urug* Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Sülale	27	45
2	Uruguay	12	20
3	Soy	6	10
4	Silah	4	6.6
5	Urgan	3	5
6	Uyruk	3	5
7	Kurgu	1	1.6
8	Canavar	1	1.6
9	Çamur	1	1.6
10	Hükümdar	1	1.6
11	Eşek	1	1.6
Toplam	11	60	100

Tablo.1’i incelediğimizde öğrencilerin %45 (f=27) ’i kavramı doğru anlamlandırırken kalan %55 (f=33)’lik kısımda oldukça farklı metaforlara ulaşılmıştır. % 20 (f=12) oranıyla *Uruguay* metaforu sıklık olarak ikinci metafordur. Metaforu oluşturma şekline bakıldığında kelime olarak öğrencinin zihninde çağrışım yaptığı, İslamiyet Öncesi Türk Tarihiyle bağlantı kurulamadığı ve kavramı doğru anlamlandırma çerçevesinde öğrencilerin eksik kaldığı belirlenmiştir.

%10 (f=6) oranla *Soy* metaforu ise, *Urug* kavramıyla yakın ilişki sağlanmasına rağmen doğru anlamlandırma yapılamadığını, bilgi noktasında öğrencinin eksik kaldığını ortaya çıkarmıştır. Tabloda yer alan *Silah*, *Canavar*, *Çamur* ve *Hükümdar* metaforları ise öğrencilerin *Urug* kavramını tamamen yanlış anlamlandırıdığını, önemli bilgi eksikliği olduğunu işaret etmektedir.

Urgan, *Uyruk* ve *Kurgu* metaforlarının ise, *Uruguay* metaforunda olduğu gibi, çağrışım yoluyla oluşturulduğu belirlenmiştir. *Urgan* metaforu, Türk tarihinde *urug* ismiyle yer almaktadır ancak *Urgan* metaforunu oluşturan öğrencinin “*Urug* urgana benzer, çünkü kelimeler birbirine benziyor.” Açıklamasını yapmıştır. Bu cevapla birlikte öğrencinin çağrışımla geçersiz metafor oluşturduğu belirlenmiştir. “Son olarak, *Eşek* metaforu yöresel bir söylem olduğu için oluşturulmuştur. Veriler bütün olarak incelendiğinde tarih dersi kapsamında yapılan bu çalışmada *Urug* kavramı %55 (f=33) oranında yanlış anlamlandırılmıştır.

2. Boy Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Boy kavramı, toplum yapısının küçükten büyüğe üçüncü basamağını oluşturmaktadır. Sülalelerin (Urug) bir araya gelmesiyle oluşan topluluk *boylardır*(Gökalp, 2005; Kafesoğlu, 1998). *Boy,ok* veya *bod*kelimeleriyle de ifade edilir. Boylar bir araya gelerek *budun* yani *milleti* oluşturur. Her boyun kendi içinde bir beyi vardır. Boy beyleri, ekonomik ve siyasi güçleri olan, doğrulukları ile tanınmış kimseler arasından seçilir. Gerekli durumlarda *Toyda* (Kurultay) yer alırlar. Boy beyleri doğrudan hükümdara bağlıdır (MEB, 2017, s. 108).

Türkler Orta Asya bozkırlarında konar-göçer yaşamış ve uzak topraklara dağılmalarına rağmen milli benliklerini korumuş, devlet kurabilmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili güçlerden birisi toplum yapılanmasıdır. Toplum yapılanması içindeki sınıflandırma ve bağlılık devletleri güçlü kılan özelliklerdendir. *Boy* kavramı bu yapının önemli bir parçasıdır. *Boy* kavramına ilişkin öğrencilerin metaforik algıları ise şu şekildedir:

Tablo 2. *Boy* Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Uzunluk	17	28.3
2	Aile	12	20
3	Sülale	6	10
4	Beylik	6	10
5	Soy	5	8.3
6	Lider	4	6.6
7	Aşiret	3	5
8	Yönetici	2	3.3
9	Köy	1	1.6
10	Kayı	1	1.6
11	Heybet	1	1.6
12	Yerleşke	1	1.6

13	Ok	1	1.6
Toplam	13	60	100

Boy kavramına ilişkin Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %28.3 (f=17)'ünün tarih dersinden bağımsız olarak *boy* kelimesinin diğer anlamı olan uzunluk ifadesini algıladıkları ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde *Heybet* metaforu da uzunluk birimiyle alakalı olarak çağrışım yoluyla ifade edilmiştir.

Sonrasında yer alan *aile*, *sülale*, *beylik*, *topluluk*, *aşiret*, *soy* ve *kayı* kavramları ise öğrencilerin yakın anlam ilişkisiyle *boy* kavramını anlamlandırdığı metaforlardır. *Aile*, *sülale*, *beylik*, *aşiret*, *soy* ve *kayı* metaforlarının toplamı %55 (f=33)'tir. Bu önemli seviyedeki oran doğru anlama en yakın metaforların aslında öğrencinin akademik bilgisinde *boy* kavramının yer aldığını ancak etkili ve doğru biçimde öğrenmenin gerçekleşmediğinin kanıtıdır. Ayrıca *kayı* metaforunun doğruya en yakın anlamlandırma olduğu da dikkat çekmektedir.

Lider ve *yönetici* metaforları aynı kategoriye alınabilmesine rağmen öğrenciler bu iki metaforu farklı ele almış ve ayrı bir ilişki kurmuştur. *Lider* metaforunu ortaya koyan öğrencilerden birinin “aklınıza gelen ilk üç kavramı yazınız” yönergesiyle açıkladığı veriler ışığında, bildiği liderlerin uzun boylu olmasıyla ilişkili olarak *lider* metaforunu oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Köy ve *yerleşke* metaforları ise *boy* kavramıyla alakalı öğrencide yanlış öğrenme gerçekleştiğini göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer cevapsa *ok* metaforudur. Bayrak figüründen yola çıkan öğrenci *Kayı* boyuyla ilişki kurarak *boy* kavramını *ok* ile metaforlaştırmıştır.

Tablo incelendiğinde öğrencilerin verdiği cevapların sıklığına göre en çok ortaya çıkarılan metaforun bilgi açısından yanlış olduğunu ancak %55'lik orana sahip ayrı ayrı metaforların toplamıyla katılımcıların yarısından fazlasının doğru bilgiyle yakın ilişkili metaforlar oluşturduğu görülmektedir.

3. Gök Tanrı Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

İslamiyet öncesinde Türkler yüce ve soyut bir varlık olan tanrının gökte olduğuna inanıyordu. Gökteki her varlığın kutsallığı bulunuyordu. Gök Tanrı inancında öldükten sonra dirilmeye inanılırdı (Artun, 2012, s.11-14). Cennet (Uçmağ) ve Cehennem (Tamu) kavramları bu inanışta yer alırdı. Gök tanrı inancına göre hükümdarlık yetkisi tanrı tarafından verilirdi ve bu anlayışa Kut denirdi. Bir milleti var eden iki önemli unsur olan devlet ve din, Gök tanrı kavramının önemini ortaya koymaktadır. *Gök Tanrı* kavramının devlet yönetimindeki etkisi hem Türklerin tüm hayatını değiştiren İslamiyet'in daha kolay kabul edilişi hem de sosyal hayatı şekillendiren dini yönüyle son derece önemlidir. MEB 2017 değişikliği ile yeniden düzenlenen 9.sınıf tarih ders kitabında Gök Tanrı inancı doğrudan açıklanmamakta yalnızca kut kavramı açıklanırken bu kavrama değinilmektedir (MEB, 2017, s.110). Öğrencilerin bu önemli kavrama ilişkin metaforik algıları ise şu şekildedir:

Tablo 3. Gök Tanrı Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Tanrı	22	36.6
2	Allah	5	8.3
3	İnanç	5	8.3
4	Yönetici	5	8.3
5	Şeytan	4	6.6
6	Gökyüzü	4	6.6
7	Zeus	2	3.3
8	Poseidon	1	1.6
9	Ares	1	1.6
10	Eros	1	1.6
11	Güneş	1	1.6
12	Bulut	1	1.6
13	Balon	1	1.6
14	Bayrak	1	1.6
15	Günah	1	1.6
16	Melek	1	1.6
17	Kral	1	1.6
18	Uçurtma	1	1.6
19	Kuş	1	1.6
20	Uzay	1	1.6
Toplam	20	60	100

Tablo.3'te yer alan metaforlar ve yüzde değerleri incelendiği zaman *tanrı* kavramının verilen 20 kavram içinde en çok ifade edilen metafor olduğu görülmektedir. Öğrencilerden %36.6'sı tarih dersi kapsamında "Gök Tanrı...benzer. Çünkü..." sorusuna doğrudan tanrı diyerek en açık anlamlandırmayı yapmıştır.

%63.4 (f=38) oranla kalan cevaplar doğru anlamlandırmaya nispeten yakın sayılabilecek niteliktedir. *Allah* kavramı tanrı ilişkisi kurularak cevap olarak verilirken, *inanç* metaforuyla daha genel anlamda Gök Tanrı inancı kast edilmiştir. *Yöneticive Kral* metaforlarıyla ise en üstün kişi betimlemesi ortak noktada sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak tanrının kişileştirilmesi Türk inanç sisteminde yer almamaktadır. Bu sebeple yönetici kavramı Gök Tanrı kavramıyla ilişik olsa da yanlış anlamlandırma kategorisine girmektedir.

Dikkat çeken diğer metaforlar ise dini unsur olan *Şeytan* (%6.6), *Melek* (%1.6) ve *Günah* (%1.6) kavramlarıdır. Toplamda 6 öğrencinin oluşturduğu bu metaforlara ilişkin “aklınıza gelen üç kavramı yazınız” yönergesiyle ortaya çıkan verilerde doğrudan Gök Tanrı kavramı değil, bu kavramın dini yönü üzerinden ilişkili kavramlar kullanılmıştır. Gök Tanrı bazı öğrenciler tarafından şeytana/günaha benzetilmiştir. İslamiyet inancıyla örtüştürülemeyerek aksi yönde ve olumsuz olarak algılandığı görülmektedir. Bu veri katılımcıların Gök Tanrı ile ilgili sahip oldukları bilginin oldukça eksik hatta yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Öğrencilerin ortaya koyduğu metaforlardan *Zeus, Ares, Eros ve Poseidon* kavramları Yunan mitolojisinde yer alan tanrılardır. Tanrı kavramından yola çıkarak benzerlik bağlantısı kurulduğu görülmektedir. *Gökyüzü* (% 6.6), *Güneş* (%1.6), *Bulut* (%1.6), *Balon*(%1.6) , *Bayrak* (%1.6), *Uçurtma* (%1.6), *Uzay* (%1.6) ve *Kuş*(%1.6) metaforları ise gök kelimesinden ilişki kurularak gökyüzünde yer alan varlıkları ya da doğrudan gökyüzünü kast eden metaforlardır ve öğrenciler bu varlıkların da gökte bulunduğunu bu sebeple Gök Tanrı'ya benzettiklerini ifade etmişlerdir. Veriler ışığında katılımcıların gök ve tanrı kelimeleri üzerinden bağ kurarak metafor oluşturduğu, tarihi kavram olan Gök Tanrı ifadesine dair % 36.6 (f=22) oranla doğru bilgiye en yakın metafor olduğu gözlemlenmiştir.

4. Şamanizm Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Şamanizm yaygın görüşün aksine bir din değildir. Şamanizm gizli güçlere inanma kültürüdür. Şaman diğer adıyla *kam* veya *baksı* yılın belli zamanlarında törenler düzenler. Ancak devlet yönetiminde şamanların bir etkisi yoktur. Halk arasında özel bir sınıf da oluşturamazlar (Gömeç, 1998, s.38-52). Ancak şaman ve şamanizm kavramlarına MEB'in 2017 baskılı tarih ders kitaplarında yer verilmemiştir. Öğrencilerin *şamanizm* kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlar ise şu şekildedir:

Tablo 4. Şamanizm Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Din	20	33.3
2	Büyücü	4	6.6
3	İmam	4	6.6
4	Satanizm	4	6.6
5	Din adamı	3	5
6	Bilgisayar Oyunu	2	3.3
7	Müslümanlık	2	3.3

8	Şeytan	2	3.3
9	Şaklaban	1	1.6
10	Budizm	1	1.6
11	Dayak	1	1.6
12	Ayakkabı	1	1.6
13	Taş devri	1	1.6
14	Dinsizlik	1	1.6
15	İbadet	1	1.6
16	Yönetim Şekli	1	1.6
17	Ahlak	1	1.6
18	Oyuncu	1	1.6
19	Şaman	1	1.6
20	Savaşçı	1	1.6
21	Bayram	1	1.6
22	Şamar	1	1.6
23	Putperestlik	1	1.6
24	Şamama	1	1.6
25	İyilik	1	1.6
26	Şanzıman	1	1.6
27	Hristiyanlık	1	1.6
Toplam	27	60	100

Şamanizm kavramına ilişkin yukarıda yer alan bulgular ışığında öğrencilerin Şamanizm kavramını anlamlandırma sürecinde zorlandığı ve %66.7 (f=40)'lik oranla yanlış ve eksik öğrenme gerçekleştiği tespit edilmiştir. *Din* metaforu % 33.3 (f=20)'lük oranda Şamanizm kavramıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. *Müslümanlık*(%3.3), *Budizm* (%1.6), *Hristiyanlık* (%1.6), *Putperestlik* (%1.6), *Dinsizlik* (%1.6) ve *Satanizm* (%6.6) ise dolaylı yoldan öğrencilerin Şamanizm'i din olarak algıladığını ortaya çıkarmıştır. *Şamama*, *Şanzıman*, *Şamar*, *Şaklaban* metaforları ise Şamanizm'in tarih dersi kapsamında karşıladığı anlamdan tamamen uzak olarak, yalnızca kelime yakınlığı ve çağrışımla geçersiz metafor oluşturmuştur.

Büyücü, *İmam*, *Din Adamı* metaforları şamandan yola çıkılarak ulaşılmış metaforlardır ve geçersizdir. *Şaman* metaforu ise “Şamanizm şamana benzer çünkü bilgisayar oyununda büyücü görevinde bir karakterdir” ifadesiyle açıklanmıştır. Dolayısıyla Şamanizm'den uzak yalnızca güncel kültürün bir ögesi olarak benimsendiği görülmektedir. *Bilgisayar oyunu* ve *oyuncu*

metaforları da aynı yolla oluşturulmuştur ve geçersizdir. *Ayakkabı, Dayak, Taş Devri, İyilik, Bayram, Ahlak, Yönetim Şekli, İbadet* metaforları ise Şamanizm ile büsbütün alakasız olup tamamen geçersiz oluşturulmuş metaforlardır. Katılımcıların Şamanizm kavramına ilişkin ortaya koydukları metaforların neredeyse tamamının geçersiz olduğu açıktır. Şamanizm din olmamasına rağmen din metaforu oluşturan 20 kişi ve farklı metaforlar oluşturan 40 kişi için Şamanizm kavramına yönelik tarih dersi kapsamında eksik bilgi olduğu açıktır. Bu da ders programı ve kitabında bu kavrama yönelik daha kapsamlı ve açıklayıcı bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir denilebilir.

5. Töre Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

İlk Türk devletlerinde hukukun temelini, kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları oluştururdu. Bu kurallara *töre* denilmekteydi (TDK, 1973). Töre sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek veahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır. Orta Asya'daki konar-göçer yaşam tarzının etkisiyle oluşan töre, sadece bu coğrafyayla sınırlı kalmamış, çağlar boyu farklı bölgelerde kurulan Türk devletlerinde de etkili olmuştur. Hareketli göçebe Türk toplumunu yönetmek, her zaman disiplin altında tutmak, etkin hukuk kurallarının oluşmasına ve bunların gereği gibi uygulanmasına bağlıydı (MEB, 2017, s.118). Töre kavramına ilişkin oluşturulan metaforlar ise şu şekildedir:

Tablo 5. Töre Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Gelenek	25	41.6
2	Yasa	18	30
3	Cinayet	3	5
4	Kan Davası	3	5
5	İnanç	2	3.3
6	Evlilik	1	1.6
7	Katliam	1	1.6
8	Eşkriya	1	1.6
9	Aşiret	1	1.6
10	Sülale	1	1.6
11	Kültür	1	1.6
12	Para	1	1.6
13	Tören	1	1.6
14	Yöre	1	1.6
Toplam	13	60	100

Tablo.5 incelendiğinde *Töre* kavramının % 41.6 *gelenek* ve %30 *yasa* metaforlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. *Yasa* metaforu töreyi açıklayan en doğru metafor olmakla birlikte 60 öğrenciden yalnızca 18'inin bunu ortaya koyduğu gözlemlenmiştir.

Cinayet (%5), *kan davası* (%5), *evlilik* (%1.6), *katliam* (%1.6), *eşkıya* (%1.6), *aşiret* (%1.6) ve *sülale* (%1.6) metaforları öğrenciler tarafından töre adı altında gerçekleşen toplumsal olaylarla özdeşleştirilmiştir.

İnanç, *kültür*, *para* ve *tören* metaforları geçersiz metafor kategorisine girerken *yöre* metaforu yalnızca kelime yakınlığı ve çağrışımla oluşturulmuş geçersiz bir metafordur. Öğrencilerin f=42 *Töre* kavramını doğru anlamlandıramadığı yalnızca f=18 inin *yasa* metaforu oluşturarak bilgilerini kanıtladıkları görülmektedir.

6. Kut Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Gök Tanrı tarafından hükümdara devleti yönetmesi için yetki yani *kut* verilir. Türklerin bu inanişına *kut anlayışı* denir (Ögel, 1982). Tanrı tarafından verilen *kut* sayesinde halk hükümdara itaat eder. Bilge Kağan Orhun Yazıtlarında “Tanrı irade ettiği için, *Kut*’um olduğu için kağan oldum” demiştir (MEB, 2017, s.110). *Kut* anlayışı bir din değildir. Öğrencilerin *kut anlayışı* kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlar şu şekildedir:

Tablo 6. *Kut Anlayışı* Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	İnanç	14	23.3
2	Kutsal Güç	7	11.6
3	Kutsal Kişi	5	8.3
4	Yönetim Şekli	5	8.3
5	Padişah	4	6.6
6	Yönetici	4	6.6
7	Kurt	3	5
8	Kıtlık	2	3.3
9	Türkiye	2	3.3
10	Tanrı	2	3.3
11	İdeoloji	1	1.6
12	Veraset Sistemi	1	1.6
13	Dut	1	1.6
14	Terslik	1	1.6
15	Kutu Oyunları	1	1.6

16	Töre	1	1.6
17	Kutay	1	1.6
18	Adalet	1	1.6
19	Anlaşma	1	1.6
20	Komşu	1	1.6
21	Putperestlik	1	1.6
22	Aile	1	1.6
Toplam	22	60	100

Kut anlayışı için toplamda 22 farklı metafor oluşturulmuştur. Bunlardan % 23.3'lük oranla en büyük yüzdeye sahip olanı *inanç* metaforudur. İnanç metaforunu oluşturan 14 öğrencinin 7'si "Kut Anlayışı inanca benzer çünkü tarih kitabında bu açıklama yapılmıştır" demiştir. Kut Tanrı tarafından hükümdara verilen yönetme yetkisidir. İslamiyet öncesi Türkler bu anlayışa inanmıştır (MEB, 2017, s.110). Bu sebeple doğru olmasa da yakın ve genel bir anlamlandırma yapılmıştır. %11.6'lık oranla *kutsal güç* ifadesi ise oluşturulan metaforlar arasında doğruya yakın ama asıl cevap değildir.

Kutsal kişi ve yönetim şekli metaforları ise yalnızca eksik bilgilerle oluşturulmuş geçersiz metaforlardır. *Padişah* metaforu *yönetici* metaforuyla aynı kategoride yer almasına rağmen İslamiyet öncesi Türk devletlerinde bu unvan kullanılmadığı için geçersiz bir metafordur.

Yönetici, tanrı, ideoloji, veraset sistemi ise kut anlayışının unsurları arasında yer alan ancak geçersiz sayılan metaforlardır. *Kurt, kutluk, dut, kutay, kutu oyunları* metaforları yalnızca kelime benzerliği ve çağrışımla oluşturulmuştur. *Töre, Türkiye, adalet, anlaşma, komşu, putperestlik* ise tamamen geçersiz sayılan metaforlardır.

7. İkili Teşkilat Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

İkiliteşkilat devletin iki merkezden yönetilmesidir. Aslında ülke de tek bir hükümdar vardır. Ancak sınırların genişlemesi ve idarenin zorlaşmasıyla ülke doğu-batı olarak iki merkezden yönetilir. Hükümdara yardım etmek amacıyla *yabgu* unvanı alan kişi ülkenin Batı kısmını yönetir ancak asıl merkez Doğu'dur. Batı merkez daima Doğu'ya yani hükümdara bağlıdır (MEB, 2017, s.115; Yakut, 2002). Türk devlet yapısının önemli unsuru olan ikili teşkilat kavramına ilişkin öğrencilerin metaforik algıları ise şu şekildedir:

Tablo 7. İkili Teşkilat Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Yönetim Şekli	18	30
2	Topluluk	6	10
3	Grup	4	6.6

4	Teşkilat	3	5
5	Emniyet Teşkilatı	3	5
6	Ocak	2	3.3
7	Atilla	2	3.3
8	İstihbarat	2	3.3
9	Savaş	2	3.3
10	Yönetici	2	3.3
11	İstişare	2	3.3
12	Çete	2	3.3
13	Töre	1	1.6
14	Siyasi Parti	1	1.6
15	Ordu	1	1.6
16	Devlet	1	1.6
17	Cengizhan	1	1.6
18	Sözleşme	1	1.6
19	Silah	1	1.6
20	İki Yüzlülük	1	1.6
21	Plan	1	1.6
22	Kadın	1	1.6
23	Oyun	1	1.6
24	Cinsiyet	1	1.6
Toplam	24	60	100

Yönetim şekli% 30 oranla doğru ve geçerli metafor olmuştur. Ancak sınıf oranına göre düşük bir değerdir. *Siyasi parti* metaforu ise farklı bir bakış açısını yansıtsa da geçersiz bir metafordur. *Teşkilat* ve *ocak* metaforları ise günümüz siyasetinde yer alan kavramlarla bağlantılı oluşturulmuş tamamen geçersiz cevaplardır.

Devlet, töre, Atilla, yönetici, Cengizhan, ordu, silah, savaş, emniyet teşkilatı, istihbarat metaforları açıklama olarak yetersiz olup öğrencinin çağrışımla ulaştığı metaforlardır.

İstişare, topluluk, çete, grup, ikiyüzlülük, oyun, plan, kadın, cinsiyet ve sözleşme “ikili” kelimesinden yola çıkılarak kandırmaca, düzenbazlık gibi anlamlara yorularak oluşturulmuş geçersiz metaforlardır. f=18 kişi doğru metafor olan “Yönetim şekli” ifadesiyle genel toplam

olarak çok düşük oranda kalmıştır. Sonrasında oluşturulan metaforlar ise çağrışım temelli kelime benzerliği yahut kavramın kendisiyle doğrudan alakası olmayan metaforlardır.

8. Sahte Ricat Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Türkler savaşlarda Turan taktiği diğer adlarıyla Hilal taktiği ve Kurt Kapanı Taktiğini uygulamıştır (MEB, 2017, s. 134-135). Bu taktik iki hamleden oluşur. İlk hamle *Sahte Ricat* yani sahte geri çekilmedir. İkincisi ise *Pusudur*. Düşmanla karşı karşıya gelen Türk askerleri düşmana saldırır fakat sanki yeniliyormuşçasına geri çekilir. Taktiğin ilk hamlesi böylece gerçekleşir. Geri çekilirken kenarlara doğru açılarak düşmanı ortada toplarlar ve pusuya düşürerek etrafını sararlar. Bu da ikinci hamledir. Böylece düşmanı önce gafil avlar sonra saldırıya geçerler (Göksu, 2009, s. 266-278; Palaz Erdemir, 2002, s. 938-943). Sahte ricat, taktiğin iki hamlesinden biridir. Sahte ricat kavramına yönelik öğrenci metaforları şu şekildedir:

Tablo 8. Sahte Ricat Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	F	%
1	Savaş Taktiği	20	33.3
2	Sahtekârlık	14	23.3
3	Yalan	8	13.3
4	İcat	7	11.6
5	Oyuncu	2	3.3
6	Sahte Belge	1	1.6
7	Kurmaca	1	1.6
8	Hırsızlık	1	1.6
9	Rica	1	1.6
10	Ruhsat	1	1.6
11	Korsan	1	1.6
12	İhracat	1	1.6
13	İcraat	1	1.6
14	Kumar	1	1.6
Toplam	14	60	100

Savaş Taktiği metaforu öğrencilerin 1/3'ünün cevabını oluştururken açıklamalarıyla birlikte doğru metafordur. Öğrenmenin doğru gerçekleştiği ancak toplam sayı N=60 içinde düşük bir yüzdeye (%33.3, f=20) sahip olduğu gözlenmektedir.

Sahtekârlık, sahte belge, kurmaca, hırsızlık, yalan, oyuncu, kumar, ruhsat, korsan kurmaca ve *hırsızlık* metaforları yalnızca sahte kelimesi üzerinden oluşturulmuş geçersiz metaforlardır.

Toplamda %50 geçersiz metafor oranıyla öğrenmenin gerçekleşmediği açıktır. *İcat, rica, ihracat* ve *icraat* metaforları ise yalnızca “ricat” kelimesinden yola çıkılarak, çağrışımla oluşturulmuş geçersiz metaforlardır.

9. Abide Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Abide kelime olarak anıt, kitabe ya da yazıt demektir. Türklerde ilk yazılı kaynak Orhun abideleridir. Moğolistan sınırları içinde yer alan üç dikili taşın oluşur ve her taşın dört yüzü vardır. Her bir taşın üç yüzünde Orhun alfabesiyle Türkçe, bir yüzünde ise Çince yazılır. İkinci Göktürk (Kutluk) devleti zamanında dikilen bu abidelerden ilki hükümdar Bilge Kağan için YolluğTigin tarafından yazılmıştır. İkinci abide hükümdarın kardeşi Kültigin için yine YolluğTigin tarafından yazılmıştır. Üçüncü abide ise dönemin önemli devlet adamı Vezir Tonyukuk için dikilmiştir. Abidelere Göktürk Anıtları ya da Abideleri ve Orhun Anıtları ya da Abideleri denilmektedir (Ergin, 2003, s.5-9). Abide kavramına ilişkin öğrencilerin metaforik algıları ise şu şekildedir:

Tablo 9. “Abide” Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforik Bulgular

Metafor Kodu	Metaforlar	f	%
1	Anıt	24	40
2	Güzellik	9	15
3	Cami	4	6.6
4	İmaj	4	6.6
5	Ahlak	3	5
6	Heykel	2	3.3
7	Elbise	2	3.3
8	İsim	2	3.3
9	Taktik	1	1.6
10	Şehitlik	1	1.6
11	Söz Ustası	1	1.6
12	Tartışma	1	1.6
13	Mesafe	1	1.6
14	Unvan	1	1.6
15	Arabistan	1	1.6
16	Akide	1	1.6
17	Sahtekârlık	1	1.6
18	Abiye	1	1.6

Toplam	18	60	100
--------	----	----	-----

Abide kavramına ilişkin 60 öğrenci arasında 18 metafor oluşturulmuş, bunlardan *anıt* %40 (f=24) oranla en çok verilen cevap ve geçerli metafor olmuştur. Açıklamalar incelendiğinde anıt cevabını vermiş 24 öğrencinin de tarih dersi kapsamında Orhun abideleriyle bağlantı kurarak metafor oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Cami, heykel, şehitlik metaforları ise anıta yakın bir metafor olarak oluşturulmuş“Belli bir amaçla yapılmış eserdir” cevapları verilmiştir. *Ahlak ve güzellik* metaforları ise “güzellik abidesi, ahlak abidesi”tabirlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.*İsim, unvan, elbise, imaj,taktik, söz ustası, tartışma, mesafe, sahtekârlık*metaforları geçersiz cevap olup tarih dersi kapsamında yanlış cevaplardır.*Arabistan, akide, abiye* metaforları yalnızca kelime benzerliği ve çağrışım yoluyla oluşturulmuştur.

Genel olarak bakıldığında f=24 (%40) katılımcı abide kavramını anıt ile metaforlaştırmış, “Abide deyince aklınıza gelen 3 kavramı yazınız.” Yönergesine verilen cevaplarda da Orhun Abideleri ile doğrudan bağlantı kurarak metafor ürettikleri görülmüştür. *Şehitlik, cami, heykel* metaforları ise farklı ama doğru anlamlandırmaya nispeten yakın metaforlardır. Ancak geri kalan f=31 kişinin ürettiği metaforlar ise tamamen geçersiz anlamlandırma kategorisindedir.

10. Kültür Merkezi Kavramına İlişkin Metaforik Bulgular ve Yorum

Kesin sınırları olmayan ancak Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’in kuzeyi, Macaristan ovaları ve Çin sınırlarına kadar uzayan topraklarda, belirli dönemlerde yaşamış toplulukların bıraktığı somut izlerin bulunduğu bölgelere *kültür merkezi* denir. Orta Asya’da yapılan kazılar sonucunda ortaya beş kültür merkezi çıkarılmıştır (Tarhan, 1972).

İlki Anav Kültürü’dür. En eski kültür merkezidir. Milattan önce 4000 ve Milattan önce 1000 yılları arasında yaşamış insanların bıraktığı kalıntılar arasında, seramik örneklerinin yanı sıra at da bu kültürde ortaya çıkmıştır.

İkincisi Afanesyevo Kültürü’dür. Türklere ait olduğu kesinleşen en eski kültürdür ki milattan önce 2500 ve 1700 yılları arasında yaşamış insanlar oluşturmuştur. Ok uçları, kemikten bıçaklar, bakır eşyalar bu dönemde ortaya çıkarılmıştır.

Üçüncüsü Andronova Kültürü’dür. Milattan önce 1700 ve 1200 yılları arasında oluşan bu kültür merkezi çok büyük bir alana yayılarak en geniş kültür merkezi olmuştur.

Dördüncüsü Karasuk Kültür Merkezidir. Kültür merkezi Milattan önce 1200 ve 700 yılları arasında oluşmuştur. Demir ilk kez bu zaman aralığında ve bu kültür merkezinde eritilerek kullanılmıştır.

Beşinci kültür merkezi Tagar’dır. Tagar Kültürü en gelişmiş ve ilerlemiş merkezdir. Milattan önce 700 ve 300 yılları arasında oluşturulan bu kültür merkezinde tunçtan ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çadır şeklinde ağaç ev kalıntıları bulunmuştur (MEB, 2017, s.106).Kültür merkezi metaforuna dair öğrenciler tarafından oluşturulan metaforlar ise şu şekildedir:

Tablo 10. “Kültür Merkezi” Kavramına İlişkin Oluşturulan MetaforikBulguları

Metafor Kodu	Metaforlar	f	%
1	Ankara Merkezi	Kültür 10	16.6
2	Soy	9	15
3	Okul	6	10
4	Müze	5	8.3
5	Bilgi Evi	5	8.3
6	Seminer Salonu	3	5
7	AVM	2	3.3
8	Oyun	2	3.3
9	Kermes	1	1.6
10	Galeri	1	1.6
11	Gezi Alanı	1	1.6
12	Kükürt	1	1.6
13	İsim	1	1.6
14	Başkent	1	1.6
15	Yemek	1	1.6
16	Ahlak	1	1.6
17	Şirket	1	1.6
18	Tiyatro	1	1.6
19	Toplantı	1	1.6
20	Nazım Hikmet Kültür Merkezi	1	1.6
21	Topluluk	1	1.6
22	Bina	1	1.6
23	Sanat	1	1.6
24	Bayram	1	1.6
25	Evlilik	1	1.6
26	Kitap	1	1.6
Toplam	26	60	100

Tablo 10 incelendiğinde *Kültür Merkezi* kavramı için oluşturulan metaforlarda tarih dersi kapsamında doğru bağlantı kurulamadığı gözlemlenmektedir. *Ankara Kültür Merkezi*(%16.6) “Kültürel faaliyetler burada yapılır” açıklamasıyla yalnızca kelimeler üzerinden bağlantı kurulmuş bir cevaptır. *Bilgi evi, seminer salonu, müze kermes, galeri, gezi alanı, AVM, tiyatro, okul* ve *Nazım Hikmet Kültür Merkezi* metaforları oluşturulurken İslamiyet öncesi zamanlarda Türklere ait olan *Anav, Karasuk, Tagar, Andronovave Afenesyevo* kültür merkezlerine dair bir bağlantı kurulamadığı görülmüştür.

Soy, oyun, kükürt, isim, başkent, ahlak, şirket, bina, toplantı ve *topluluk* ise metaforları geçersiz sayılmıştır. *Kitap, sanat, bayram, evlilik* ve *yemek* metaforlarıyla ise kültürün parçaları olduğu için bağlantı kurulmuştur. Ancak tarih dersi kapsamında bu metaforlar geçersizdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğrencilerin “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi”ne ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla “İlk ve Orta Çağlarda Avrasya” ünitesinde yer alan on ayrı kavram uzman görüşleri çerçevesinde belirlenmiştir. *Urug, Boy, Gök Tanrı, Şamanizm, Töre, Kut Anlayışı, İkili Teşkilat, Sahte Ricat, Abide, Kültür Merkezi* kavramları sırasıyla “...benzer. Çünkü...” şeklinde sorulmuş, devamında “Aklınıza gelen 3 kavramı yazınız.” yönergesi verilmiştir. Katılımcılar 5’i kız, 55’i erkek öğrenci olmak üzere toplam 60 kişidir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, 9.Sınıf lise öğrencileri tarafından İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin 10 kavrama dair toplam 189 metafor üretilmiştir. Birinci sırada verilen *Urug* kavramına ilişkin 11 ayrı metafor üretilmiş, katılımcıların %45’i geçerli olan *Sülale* metaforunu oluşturmuştur. Katılımcıların hemen hemen yarısının *Urug* kavramına dair tarihsel bilgiyi doğru kazandığı gözlenmektedir. Ancak %55’i *Urug* kelimesine benzer, çağrışım yoluyla oluşturulduğu tespit edilen geçersiz metaforlar oluşturmuştur.

Boy kavramına ilişkin oluşturulan 13 metafordan yalnızca *Kayı* ifadesi geçerli sayılmış, geri kalan 12 metafor geçersiz kategorisine alınmıştır. Tarih dersi kapsamında geçersiz sayılan *Uzunluk* metaforu %28.3’lük oranla en çok ifade edilen metafor olurken, geçerli sayılan *Kayı* metaforu yalnızca %1,6 (f=1) oranındadır. Oluşturulan diğer metaforlar *Uzunluk* metaforuna yakın, çağrışım ile oluşturulduğu tespit edilen metaforlardır ve öğrencilerde *Boy* kavramına ilişkin tarihsel bilginin eksik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir diğer kavram olan *Gök Tanrı* için, öğrenciler tarafından 20 metafor oluşturulmuştur. Tablo 3’te yer alan veriler ışığında öğrencilerin % 36.6’sı *Tanrı*, % 8.3’ü *Allah*, %3,3’ü *Zeus*, %1.6’sı *Poseidon*, %1.6’sı *Ares* ve %1.6’sı da *Eros* demmiştir. *Allah, Poseidon, Ares, Zeus* ve *Eros* metaforları *Tanrı* metaforuyla aynı kategoriye alınarak geçerli metafor kabul edilmiştir. Oluşturulan bu metaforlar için “Çünkü...” yönergesinde birkaç öğrenci tarafından “*ilgili kavramların birer tanrı olduğu, insanların her iki kavramda inandığı*” şeklinde ifade edilmiştir. Diğer metaforlar incelendiğinde dini içerikli ifadelerin olduğu, ancak geçerli bir metafor oluşturulmadığı ayrıca *Gök Tanrı* kavramına dair tam öğrenmenin gerçekleşmediği gözlenmektedir.

Şamanizm kavramına dair 27 farklı metafor üretilmiştir. Ancak oluşturulan bu metaforlar içinde geçerli sayılan hiçbir metafor bulunmamaktadır.%33.3'lük oranla en çok verilen cevap *Din* metaforudur. Geri kalan %66.6'lık orana sahip 26 ayrı metafor da *Din* metaforu gibi geçersizdir. Temel materyal olan tarih kitabında (MEB, 2017) böyle bir ifade yer almamasına rağmen öğrencilerin Şamanizm'i din olarak ele aldığı açıktır. Tarihsel bilginin doğru ve tam kazandırılması noktasında Şamanizm kavramı için öğrenci algısının yanlış ve eksik oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Diğer kavram olan *Töre* 'ye ilişkin 14 metafor oluşturulmuş, 18 kişinin (%30) ifade ettiği *Yasa* metaforu geçerli sayılan tek metafor olmuştur. Geri kalan 13 metafor içinde en çok yüzdeye sahip olan %41.6'lık oranla *Gelenek* metaforudur. Töre, toplum hayatını düzenleyen yazılı olmayan kurallar/yasalardır (TDK, 1973). Gelenek ve görenekler ise törenin parçası olan ritüellerdir. Bu sebeple gelenek metaforu da diğer metaforlar gibi geçersizdir.

Kut anlayışı kavramına yönelik 14 metafor oluşturulmuş %23.3 oranla *İnanç* metaforu ve %11.6 oranla *Kutsal Güç* metaforu geçerli sayılmıştır. Her iki metaforu oluşturan öğrencilerin "Çünkü..." ifadeleri incelendiğinde "*Tanrı tarafından verilen kutsal güçtür yada Tanrının yönetme yetkisi verdiği düşünülen inançtır*" gibi açıklamalar yapılmış, bu sebeple, oluşturulan iki metafor da araştırmacılar tarafından geçerli kabul edilmiştir. Kalan 12 metaforun 'kut' ve 'anlayış' kelimelerinden yola çıkılarak oluşturulduğu gözlenmiştir. Araştırma dâhilinde öğrencilerin %65'inin *Kut anlayışı* kavramına yönelik eksik bilgiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmada öğrenciler *İkili Teşkilat* kavramı için 24 farklı metafor oluşturmuş, *Yönetim Şekli* metaforu (%30) geçerli iken, oluşturulan 23 metaforun (%70) tarihsel bilgi çerçevesinde çağrışımla oluşturulduğu gözlenmiş, bu sebeple geçersiz sayılmıştır.

Türklerin yüzyıllar boyunca kullandığı Hilal (Kurt Kapanı) taktiğinin bir aşaması olan *Sahte Ricat* kavramına yönelik 14 metafor oluşturulmuştur. Bunlardan %33.3 oranla (f=20) *Savaş Taktiği* metaforu en çok verilen ve geçerli olan tek cevaptır. Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin 'sahte' ve 'ricat' kelimelerini ayrı değerlendirip çağrışımla metaforlar oluşturduğu açıktır. "Aklımıza gelen 3 kavramı yazınız" yönergesine verilen cevaplar da bu veriyi desteklemektedir. Araştırma çerçevesinde öğrencilerin %66.7 oranında *Sahte Ricat* kavramına yönelik eksik bilgiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Bir diğer kavram olan *Abide* kavramı "İslamiyet Öncesi Türk Tarihi"nin işlendiği 9.sınıfta "İlk ve Orta Çağlarda Avrasya" ünitesi içerisinde Orhun/Göktürk abideleri (MEB, 2017, s.118) konusunda yer almaktadır. Araştırmada öğrencilerin *Abide* kavramıyla Göktürk abideleri arasında bağlantı kurması beklenmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan 18 metafordan *Anıt* cevabı %40 oranıyla geçerli kabul edilen tek metafordur. Diğer metaforlar tarih dersi kapsamında geçersizdir.

Anav, Afanesyev, Andronova, Tagar ve Karasuk Kültür merkezleri Türklere ait ilk kültür merkezleridir (MEB, 2017, s.105). Öğrencilere verilen *Kültür Merkezi* kavramı için 26 farklı metafor oluşturulmuştur. Bu metaforlar arasında geçerli sayılabilecek, Anav, Afanesyev,

Andronova, Tagar ve Karasuk Kültür merkezleriyle bağ kurulmuş hiçbir metaforun oluşturulmadığı gözlenmiştir.

İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin öğrencilerin algı durumunu ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, öğrencilerin bu dönemle ilişkili temel kavramlardaki tarihsel bilgiyi doğru ve tam kazanamadıkları görülmüştür. Dersin işlenişinde temel ve rehber sayılabilecek materyal olan tarih ders kitaplarında bahsi geçen kavramların tam olarak açıklanmadığı, kavram kargaşasına neden olacak ifadeler kullanıldığı belirlenmiştir (Kabapınar, 1998, s.230-233). Oysa öğrenimin etkili gerçekleşmesi için son derece önemli olan kavram öğretiminde, kavramların doğru ve tam öğrenilememesi öğrencinin ilerleyen süreçte konuyu doğru yapılandıramamasına hatta bilgiyi yapılandırmada güçlük çekmesine neden olmaktadır.

Milli kimlik oluşumu ve aidiyet duygusunun gelişimini amaç edinen tarih derslerinde öğretimin etkili gerçekleşmesi için kavram öğretimi doğru ve eksiksiz gerçekleştirilmelidir (Akınoğlu ve Arslan, 2007; Candan ve Koçer, 2013; Kabapınar, 1998). Milli kimlik oluşumuyla doğrudan bağlantılı olan İslamiyet Öncesi Türk Tarihine ilişkin kavramlara dair bilginin eksik şekillenmesi ile Türk milli kimliği doğru oluşturulamaz. Türk kültürünün Gök Tanrı, Sahte Ricat, Kut, Urug, Budun gibi temel öğelerini bilmeyen, eksik ya da yanlış bilen nesillerin Türk kimliğini oluşturma, bu kimliği koruma ve sürdürme noktasında yetersiz kalacağı açıktır ve tarih öğretiminin temel amaçlarıyla çelişen sonuçlar elde edilecektir.

Akınoğlu ve Arslan'ın (2007) ortaöğretim öğrencilerinin tarih kavramlarını kazanma durumunu ortaya koydukları araştırmanın sonucuna göre tarih öğretiminde kavram öğrenimi ezbere dayanmaktadır. Yoğun içerik, kısıtlı ders saati, soyut bilginin somutlaştırılmaması gibi sorunlarla öğrencilerin zorunlu olarak ezbere yöneldiği, bu nedenle bilginin eksik bir biçimde yerleştiği ve kalıcılığın sağlanmadığı belirlenmiştir.

Candan ve Koçer'in (2013) yaptığı çalışma ise bu araştırmanın sonuçlarını doğrular niteliktedir. Candan ve Koçer'in araştırmasının sonucuna göre **öğrencilerin doğru ve eksiksiz kavram oluşturma başarılarının ve kavram eşleştirme sonuçlarının oldukça düşük olduğu, özellikle meslek liselerindeki başarı oranının genel liselere göre oldukça düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.**

Meslek lisesinde gerçekleştirilen ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinde ilişkin kavram algısını belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın sonuçları Candan ve Koçer'in ulaştığı sonuçlarla paralellik göstermektedir. Ayrıca Ulusoy'un (2009) lise öğrencilerinin tarih dersinin işleniş ile ilgili düşüncelerini belirlemeye çalıştığı araştırmasında ders saatinin kısıtlı olduğu, yoğun içeriğin öğrenciyi ezbere ittiği, ders kitabının tek materyal olarak kullanıldığı, müze ya da tarihi mekan gezilerinin yapılmadığı, tüm bunlara bağlı olarak öğrencinin tarih derslerinin sıkıcı, tekdüze ve not için ezberlenmesi gereken bir zorunluluk olarak algıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Turan'ın (2015) tarih öğretmenlerinin lise tarih derslerinin genel amaçlarının öğrencilere kazandırılma düzeylerine ilişkin görüşlerini belirlemeye çalıştığı araştırmasında ise öğretmenlere yöneltilen tarih dersinin amaçları arasında yer alan "Tarih bilimine ait kavramları doğru kullanmalarını sağlar." ifadesine "tamamen" katılanlar %19,4 iken "hiç"

gerçekleştirilmediğini düşünenlerin oranı %5,7, “biraz” ve “genellikle” diyenlerin oranı %74,9’dur. Tarihi kavramların doğru kullanımının gerçekleştiğini düşünen öğretmenlerin %19,4’lük oranı oldukça düşük düzeydedir. Belirtilen diğer görüşlerin yüzdesi hesaplandığında tarih derslerinin amaçları arasında yer alan “tarihi kavramların doğru kullanılmasını sağlar” ifadesinin araştırmaya katılan öğretmenlere göre gerçekleştirilemediği ifade edilebilir.

Tüm bu sonuçlar incelendiğinde, tarih öğretiminin sorunlarına yönelik zaman, mekân, materyal, disiplin gibi sorunların çözülmesi gerektiği, buna ek olarak konu karmaşıklıklarının giderilmesi gerekmektedir. Öğretimin temel yapı taşı olan kavramların öğretimine özel önem verilmeli, milli kimlik oluşumuyla doğrudan bağlantılı olan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve bu döneme ait kavramların doğru ve eksiksiz öğretilmesine dikkat edilerek 9. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programı vetaarih ders kitabı düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akınoğlu, O. ve Arslan, Y. (2007). Türkiye’de ortaöğretim öğrencilerinin tarih kavramlarını kazanma durumu ve değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 137-155.
- Artun, E. (2007). Türklerde İslamiyet öncesi inanç sistemleri, öğretiler, dinler- Anonim Türk halk edebiyatı nesri. İstanbul: Kitabevi Yayınları. https://media.turuz.com/mifoloji/0421-1Turklerde_ismiyet_Oncesi_inanc_Sistemleri-Oghretiler-Dinler-Erman_Artun-23s.pdf adresinden erişildi. (ET:28.02.2018)
- Bal, M. S. (2011). Türkiye’de tarih öğretiminin sorunları ve çözüm yolları konusunda öğretmen adayı ve öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 381-387.
- Bozcan, M. (2002). İlköğretim sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde öğrencilerin tarih düşüncesinin gelişimi. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Candan, A. S. (1998). Kavramlara dayalı tarih öğretimi. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Candan, A. S. ve Koçer, Ö. (2013). An overviewtohighschoolstudents’ perceptionsaboutconcepts of historylesson. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 353-373.
- Çağlayan, Y. (1981). Tarih öğretimine başlangıç. İstanbul: Ayko Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). Tarih metodu. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Doğan, Y. (2015). 100. Yılında öğretmen adayları ve öğrencilerin bakışıyla Çanakkale Savaşları: Bir metafor çalışması. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 369-386.
- Ergin, M. (2003). Orhun Abideleri. İstanbul: Hisar Yayınları. http://ekitaparsivi.com/kd.asp?id=589&ekitap-arsivi/orhun-abideleri_e-book_&ekitap-arsivi/orhun-abideleri_e-kitap.html adresinden erişildi. (ET: 02.03.2018)

- Gökalp, Z. (2005). Türkçülüğün esasları. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Gökçe, M. ve Işık, H. (2011). Orta Asya Türk Tarihi konularının öğretiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bir değerlendirme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(4), 563-592. http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mh_orta_asya_tarih/mh_orta_asya_tarih.html adresinden erişildi. (ET:28.02.2018)
- Göksu, E. (2009). Kutadgu Bilig'e göre Türk savaş sanatı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, 266-278.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(4), 38-52.
- Gustave, L. B. (2004). Tarih felsefesi (H. Akdeniz ve M. Temelli, çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Güven, İ. (2010). Türk eğitim tarihi. Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Kabapınar, Y. (1998). Kredili sistem ve lise tarih kitapları.S. Özbaran (Yay. Haz.). Tarih öğretimi ve ders kitapları (s.221-236). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1963). Tarih ilmi ve bizde tarihçilik. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 13(17-18), 1-16.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk milli kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Köksal, H. (2007). İlk Çağ'da vatandaşlık eğitimi olarak tarih öğretimi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(1), 271-278.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2017).Ortaöğretim 9.Sınıf Tarih Ders Kitabı. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Ögel, B. (1982). Türklerde devlet anlayışı. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Palaz Erdemir, Hatice, Yabancı yazarlara göre Türklerde savaş ve taktik, Türkler Ansiklopedisi, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 938-943.
- Safran, M. (2006). Tarih eğitimi makale ve bildiriler. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Safran, M. (1993). Tarih öğretiminin eğitimsel amaçları. Belleten Dergisi, LVII(220). <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lvii-sayi-220-yil-1993-aralik/> adresinden erişildi. (ET: 24.03.2018)
- Safran, M. ve Dilek, D. (Ed.). (2008). 21.Yüzyılda kimlik, vatandaşlık ve tarih eğitimi. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Silman, F. ve Şimşek, H. (2006). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri okulları ve merkezi eğitim kurumlarına mecazlar yoluyla bir bakış. EurasianJournal of Educational Research, 23, 177-187.
- Tarhan, T. (1972). Bozkır medeniyetlerinin kısa kronolojisi. Türk Tarih Dergisi, 24, 17-32.

- Tekeli, İ. (1994). Küreselleşen dünyada tarih öğretiminin amaçları ne olabilir? S. Özbaran (Yay. Haz.). Tarih öğretimi ve ders kitapları (s. 35-44). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Töre.Türk Dil Kurumu Budunbilim Terimleri Sözlüğü.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b3d0daac16d81.48732452adresinden erişildi. (ET: 15.03.2018)
- Turan, İ. (2015). Öğretim yöntemleri. M. Demirel (Yay. Haz.). Tarih öğretim yöntemleri (s. 190-211). Ankara: Pegem Yayınları.
- Ulusoy, K. (2009). Lise öğrencilerinin tarih dersinin işlenişi ile ilgili düşünceleri: Ankara örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), 417-434.
- Yakut, E. (2002). Eski Türklerde hukuk. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(3), 401-426.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, Ö. (2003). Türkiye’de tarih öğretiminin sorunları ve çağdaş çözüm önerileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2) , 181-190.